

УДК 343.622

Валерія Самотієвич,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРШЕННЯ

У статті розглянуті ретроспективні погляди на необхідність існування особливого підходу щодо притягнення до кримінальної відповідальності жінок-дітовбивць, а також проаналізовано окремі аспекти сучасної зумовленості існування привілейованого складу вбивства в чинному КК України – «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини». Наприкінці проведено співставлення отриманих результатів із диспозицією ст. 117 та надано рекомендації стосовно застосування чинної норми, а також зроблено висновки про існування нагальної потреби внесення відповідних законодавчих змін.

Ключові слова: дітовбивство, вагітність, пологи, породілля, особливий психофізіологічний стан, новонароджена дитина.

Постановка проблеми. Життя та здоров'я людини посідає центральне місце в комплексі прав і свобод людини. Основним Законом нашої країни життя людини визнано найвищою соціальною цінністю, а також проголошено, що ніхто не може бути свавільно його позбавлений, та закріплено відповідний обов'язок держави захищати людське життя (ст. 3, 27 Конституції України) [1].

Захист права на життя реалізується через систему норм кримінального законодавства, про що зазначено в ч. 1 чинного Кримінального кодексу України. Так, правове забезпечення охорони прав і свобод людини визнано одним з основних завдань Кримінального кодексу, розроблено низку відповідних норм, спрямованих безпосередньо на правове забезпечення захисту життя людини, основна частина яких сконцентрована в розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

У ч. 2 ст. 27 Конституції України також зазначено, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Однак є окремі категорії осіб, які за своїми фізіологічними та/або психічними властивостями не мають можливості здійснювати такий захист самостійно. Серед них і новонароджені діти, які після появи на світ ще доволі довгий період залишаються абсолютно беззахисними. Враховуючи цю позицію, скоєння злочину щодо малолітньої особи часто визнається кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою злочинів, а в п. 6 ст. 67 Кримінального кодексу України скоєння злочину щодо малолітньої дитини закріплено як обставина, яка обтяжує покарання.

Загальній тенденції посиленого кримінально-правового захисту малолітніх осіб не відповідає лише одна норма, безпосереднім об'єктом якої є життя новонародженої дитини – ст. 117 КК України, де закріплено кримінальну відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів. На перший погляд доволі просте формулювання диспозиції зазначеної статті не має викликати непорозуміння під час її реалізації, однак відсутність єдиного підходу до тлумачення вказаної норми приводить до різноманітного її застосування та викликає значні дискусії серед науковців. Більше того, за роки, що минули з моменту набуття законної сили чинного КК України, проблемним питанням притягнення до кримінальної відповідальності матері за вбивство своєї новонародженої дитини присвячено вже чимало робіт українських учених, у тому числі проведених на рівні дисертаційних досліджень, І.С. Семенюк, О.Л. Старко, О.Ф. Федорової, О.В. Шевченко, в яких висловлювались різні думки та пропозиції, проте й досі жодних законодавчих змін не відбулося і застосування зазначеної норми в окремих випадках залишається, на наш погляд, необґрунтованим, а життя новонародженої дитини – не досить захищеним.

Метою статті є з'ясування зумовленості існування привілейованого виду вбивства – «Вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» в чинному КК України, а також виявлення тих необхідних підстав, що мають впливати на кваліфікацію дітовбивств, скоєних матерями, саме за ст. 117 КК України.

Виклад основного матеріалу. Склад злочину ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» є спеціальним та привілейованим складом стосовно загального складу злочину – «Умисне вбивство» (ст. 115 КК України), а отже таким, що містить пом'якшуючі обставини або обставини, що значною мірою зменшують суспільну небезпечність зазначеного діяння порівняно з основним, базовим складом.

Вочевидь для визнання вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини привілейованим вбивством є певні підстави, зумовлені об'єктивним станом розвитку суспільства нині на конкретній території. Протягом століть ставлення до вбивства новонароджених дітей у різних країнах світу не відрізнялося стабільністю та одноманітністю: розбіжності сягали від абсолютної незахищеності життя новонародженого до визнання подібного діяння одним із найтяжчих злочинів. Так, наприклад, злочином взагалі могло не визнаватись вбивство позашлюбної дитини, оскільки вважалось, що позашлюбна дитина народилась поза законом, а тому не може перебувати під його захистом [3, с. 371–372]. Та навпаки, з часів поширення канонічного права вбивство вважається тяжким порушенням християнської заповіді «не вбий», а вбивство матір'ю незаконнонародженої дитини, відповідно, ще більш тяжким злочином, оскільки таке дітовбивство церква пов'язувала з питаннями статевої моралі і всю силу репресій спрямовувала проти матері-дітовбивці, яка зачала дитину поза шлюбом [4, с. 10].

Тенденції розвитку кримінального законодавства, а саме криміналізація та декриміналізація окремих діянь, лібералізація та посилення вже наявних кримінально-правових заборон визначаються змістом сучасних соціально-економічних і політичних умов суспільного життя. Зумовленість кримінального законодавства полягає у відображенні в ньому динамізму суспільного ладу та його гуманістичної сутності, а норми, які з'являються в кримінальному законодавстві, мають відповідати об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільної формації та вимогам справедливості. Беручи до уваги ці вихідні позиції, спробуємо з'ясувати, що ж стало причинами виокремлення як привілейованого складу вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини та як змінювались ці підстави протягом розвитку людства, а також визначимо зумовленість існування такої норми в сучасному кримінальному законодавстві України.

З кваліфікованого на привілейований склад злочину дітовбивство почало транс-

формуватися наприкінці XVIII століття і підставою такого перетворення став розвиток філософської, медичної та психологічної науки. Більш м'яке покарання за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини пояснювалось страхом перед майбутньою ганьбою за народження позашлюбної дитини, страхом втрати статевої честі жінки, що давало змогу за цієї умови визнати мотив скоєння злочину виправданим. Згодом правники почали оперувати новими термінами: як «часткова втрата розуму жінкою», яка щойно народила дитину, хоча такий стан вони продовжували пояснювати соромом, страхом, докорами совісті за народження дитини поза законом, що поєднувались із виснаженістю тілесними стражданнями.

Подальші дослідження підстав зменшення суворості відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини привели вчених до висновків про неприпустимість визнання наявності або відсутності шлюбних зв'язків матері та батька новонародженої дитини. Натомість наголошувалося на тому, що пом'якшуючою обставиною у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини є особливий стан породіллі, який порушує душевну рівновагу жінки і послаблює її здатність мислити та володіти собою. Саме такий особливий душевний стан, пов'язаний з пологовим процесом, і почали згодом вважати тією підставою, що впливає на можливість та необхідність застосування більш м'якого покарання в зазначених випадках [4, с. 16–17]. Нині віднесення вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини до привілейованого виду вбивств вчені пояснюють стисло – наявністю особливого психофізіологічного стану у жінки, викликаного пологами.

Особливості психічного стану жінки під час вагітності привертають увагу фахівців протягом багатьох років. Вивчення післяпологових психічних розладів зустрічається ще за часів античності: вже тоді лікарям було відомо, що у жінок після пологів частіше, ніж в інші періоди їхнього життя, можуть виникати психічні розлади [5, с. 111]. Проте до недавнього часу основна увага вчених-медиків приділялась дослідженню фізіологічних процесів та ускладнень перебігу вагітності та пологів. І лише з 20-х років XX століття фахівці активно розпочали вивчення особливостей психологічної сфери вагітних жінок та породіль.

Натепер не викликає заперечень думка про те, що виношування і народження дитини для жінки є глибоко проникаючою, а часом і психотравмуючою подією, яка належить до числа найсерйозніших випробувань,

що відбиваються на емоційних потребах і поведінці. Після пологів приблизно 10–15% жінок властиві депресивні стани, які проявляються протягом щонайменш шести місяців після народження дитини [6, с. 208]. Характерним для депресивних матерів є наявність обсесивних імпульсів та думок, пов'язаних зі страхом скривдити дитину, вбити, викинути через вікно, що призводить до уникнення контактів з нею. Такі матері втрачають інтерес до дитини, перестають доглядати за нею, їх дратує дитячий плач. Іноді спостерігаються панічні страхи, тривога перед виходом із дому, надмірна турбота про власне здоров'я і здоров'я дитини [5, с. 112].

Маємо зауважити, що більшість медичних досліджень сфокусовано на вивченні різноманітних психічних станів матері, які з'являються через певний проміжок після пологів та тривають аж до трьох років. Проте з кримінально-правової точки зору важливим є саме той особливий психоемоційний стан, в якому може перебувати мати під час пологів або одразу після них. Безпосередньо під час народження дитини жінка переносить надсильний біль, високу емоційну напругу та стрес. Такий стрес має два складники – фізіологічний та психологічний. Фізіологічний складник пологового стресу є природним: зміна кров'яного тиску, серцево-судинної діяльності, м'язова напруга, частіше дихання та ін. Психологічний складник може проявлятися в тривожності, безпорадності, напруженості, роздратованості, утомленості, відчутті неспокою, зниженні самоконтролю та супроводжуватися деякими елементами дезорганізації поведінки, наявністю реакції розгубленості [7, с. 101].

Однак також треба пам'ятати, що виношування та народження жінкою дитини є цілком природним процесом. У разі нормального протікання пологів усі зміни, що відбуваються в організмі жінки, є фізіологічними, вже за 4 години після відокремлення посліду жінку можна вважати здоровою [8, с. 34]. Також відомо, що під час вагітності кількість жіночих гормонів, прогестерону та естрогену, в організмі значно збільшується. А впродовж перших 24 годин після народження дитини кількість цих гормонів в організмі стрімко падає до їхнього нормального рівня [9, с. 5]. За сталою практикою багатьох європейських країн породіль виписують з пологових будинків переважно вже за 6 годин після народження дитини.

Враховуючи зазначене, можна припускати, що вже за 4–6 годин, максимум за одну добу (за умови нормального перебігу родового процесу) на фізіологічному рівні зникають чинники, здатні викликати особливий

психоемоційний стан породіллі, зумовлений процесом народження дитини.

Таким чином, наявність сучасної привілейованої норми «Вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» в чинному Кримінальному кодексі України зумовлена розвитком сучасної медичної науки, якою виявлено та підтверджено той факт, що процес народження дитини є потужним стресовим фактором, який настільки сильно впливає на психіку породіллі, що вона може втрачати здатність до адекватної поведінки та діє наче людина у стані фізіологічного афекту. Отже, основним криміноутворюючим фактором у цьому разі виступає саме психофізіологічний стан жінки, який вона відчуває в період пологів або відразу після них [10, с. 161].

Аналізуючи практику застосування ст. 117 КК України, бачимо, що злочинні дії матері-вбивці детерміновані не тільки її психофізіологічними особливостями, а й чинниками зовнішнього характеру, що утворюють відповідну психотравмуючу ситуацію. До такого роду чинників можна віднести: збіг тяжких особистих і сімейних обставин у житті жінки; труднощі матеріального характеру; відмову батька дитини в одруженні; небажання жінки мати дитину; неможливість вчасного проведення абортів; побоювання розголошення позашлюбної вагітності; несприятливу соціально-економічну ситуацію в державі; негативне мікросередовище та ін. З огляду на це висловлюються думки про те, що і такі чинники самостійно мають враховуватись (як стресоутворюючі) під час визнання вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини як привілейованого складу злочину та, відповідно, потребують правового врегулювання шляхом визначення цих обставин безпосередньо в нормі закону [11, с. 152–153].

Зрозуміло, що такий підхід «навіяний» визнанням зазначених вище обставин як об'єктивних ознак убивства матір'ю новонародженої дитини в Кримінальному кодексі РФ, де закріплено, що вбивством матір'ю своєї новонародженої дитини є вбивство, скоєне під час або одразу після пологів, а також вбивство матір'ю новонародженої дитини в умовах психотравмуючої ситуації або в стані психічного розладу, що не виключає осудності (ст. 106 КК РФ) [12]. Натомість нині слід переглянути цей підхід і з'ясувати наскільки зазначені чинники впливають на прийняття рішення про дітовбивство та з'ясувати, чи не використовуються вони традиційно як мотивування власної злочинної поведінки.

Часи, за яких жінка жила у страху втрати жіночої статевої честі, а народження дитини поза шлюбом тягло громадський осуд,

ганьбу, сором та врешті-решт призводило до неминучих страждань такої матері, вже залишилися позаду. Світові тенденції розвитку кримінального законодавства свідчать про лібералізацію різних статевих стосунків, що проявляється у декриміналізації перелюбства, зваблювання, добровільного мужолозтва, а неприродність форм сексуального контакту перестають бути синонімами збочення та аморальності [13, с. 4, 72]. Значна трансформація свідомості нашого суспільства відбулась і у ставленні до цивільного шлюбу, що також знайшло своє відображення і в цивільному, і в кримінальному законодавстві.

Разом із тим світова спільнота ще більш наполегливо захищає дітей від різних форм сексуального насильства та сексуальної експлуатації як носіїв статевої недоторканості та підсилює кримінально-правову охорону дітей від подібних діянь. З огляду на наявну тенденцію дивним здається залишення незмінним підходу у вирішенні питання захисту життя новонародженої дитини, де часто враховуються обставини, що значно знижують суспільну небезпечність дітовбивства власними матерями, те, що насправді втратило колишню значущість. А отже, врахування подібних обставин у кваліфікації діяння за ст. 117 КК України (без доведення факту перебування жінкою в особливому психоемоційному стані) не можна обґрунтувати принципом гуманності, у цьому разі гуманного ставлення до жінки, яка в них опинилась, адже, на нашу думку, це порушує принцип справедливості, оскільки робить життя новонародженої дитини менш захищеним.

Інші підстави, як-то несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, недостатній рівень матеріального забезпечення родини, проблеми з житлом тощо, також у жодному разі не можуть бути підставою для кваліфікації вбивства матір'ю новонародженої дитини за привілейованим складом, адже це не відповідає об'єктивним тенденціям розвитку українського суспільства зараз. Сучасна українська держава має функціонуючу систему захисту материнства та дитинства, яка включає в себе чимало різноманітних напрямів: функціонування програм з підтримки матерів-одинок, утримання системи дитячих закладів, в яких діти виховуються без батьків, наявність «Вікон життя» при пологових будинках, де жінка анонімно може залишити власну дитину без ризику для її життя та здоров'я та багатьох іншого. Таким чином, у разі небажання виховувати власну дитину за різних причин жінка має реальні можливості не робити цього, не позбавляючи малечу життя.

На нашу думку, всі перелічені обставини, а також, наприклад, поява на світ дитини внаслідок зґвалтування, тяжка хвороба матері, смерть батька та інші життєві обставини можуть враховуватися суддями як обставини, що пом'якшують покарання (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України або відповідно ч. 2 ст. 66 враховуватись як інші обставини, не передбачені в ч. 1 ст. 66 КК України), проте в жодному разі не визнаватися підставами для кваліфікації злочину за ст. 117 КК України.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що існування привілейованого виду вбивства, передбаченого ст. 117 КК України, нині зумовлене лише можливістю існування особливого психофізіологічного стану жінки під час пологів або одразу після них, що призводить до певних порушень усвідомлення власних дій (бездіяльності) жінкою, в тому числі дій, спрямованих на позбавлення життя власної новонародженої дитини. І тут ми погоджуємося з тими авторами, які вважають, що в інших випадках скоєння вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України [14, с. 10].

Наявність розбіжностей у кваліфікації вбивств матерями власних дітей під час або одразу після народження викликано, на нашу думку, невдалою конструкцією диспозиції ст. 117 чинного КК України, де серед ознак цього привілейованого складу вбивства визначено лише вину у формі умислу, потерпілу особу – власну новонароджену дитину, та доволі неоднозначно вказано час скоєння злочину – під час пологів або одразу після пологів. Формулювання чинної статті «Вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» майже не відрізняється від того, що містилося в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року [15]. Ані чинна, ані попередня версії не вказують на таку ознаку, як скоєння злочину в особливому психофізіологічному стані, викликаному пологами, що повністю нівелює зумовленість існування вказаної норми.

Можемо припустити, що насправді законодавець все ж таки мав на увазі визнання особливого психофізіологічного стану як криміноутворюючого під час її закріплення в чинному КК України, оскільки вже у ст. 135 «Залишення в небезпеці» кваліфікуючою ознакою визнано вчинення діяння матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини, якщо мати не перебувала в зумовленому пологами стані.

Неоднакове тлумачення було надане в різних Постановах Пленуму ВС України: так, у Постанові № 1 від 01.04.1994 року зазначалось,

що привілейованим складом може кваліфікуватись лише вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо воно вчинене за наявності особливого психічного і фізичного стану жінки, який знижує її спроможність керувати своїми діями під час пологів або одразу після них; чинна ж Постанова № 2 від 07.02.2003 року скасовує попередню та взагалі не містить вказівок на необхідність врахування психічного і фізичного стану породіллі, обмежуючись зазначенням часу скоєння злочину – «під час пологів або одразу ж після них» (п. 22), не даючи визначення (обмеження) цього часового проміжку [16; 17].

Підбиваючи підсумки, маємо зазначити, що, здійснюючи кваліфікацію дітовбивств, учинюваних матерями під час або одразу після пологів, необхідно враховувати наявність/відсутність особливого психофізіологічного стану матері, який засвідчує обмеженість здатності особи усвідомлювати фактичні властивості своїх дій та/або керувати ними, і, відповідно, кваліфікувати вчинене діяння за ст. 117 або за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України. Стисле історичне вивчення умов, причин, соціальних чинників існування особливого підходу до криміналізації дітовбивств учинюваних матерями в минулі часи та за сучасних умов існування нашої країни підкреслює необхідність обмежувального тлумачення чинної норми в частині застосування ст. 117 до більш вузького кола осіб, ніж це випливає з її тексту.

Остаточне припинення зазначеної дискусії можливе лише за умови внесення змін до ст. 117 КК України, в якій перебування жінки в особливому психофізіологічному стані має визнаватися обов'язковою ознакою складу злочину, та до Кримінального процесуального кодексу (ст. 242) із закріпленням необхідності звернення відповідними особами під час досудового розслідування з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо встановлення наявності такого стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.04.2019).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.04.2019).
3. Кант И. Собрание сочинений в 8 томах. Т. 6. Москва, 1994. 613 с.
4. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 215 с.

5. Післяпологова депресія у жінок із депресією та тривогою під час вагітності / С.Р. Волох та ін. Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація. 2015. № 1–2. С. 111–117.

6. Коваль І.А. Сучасні підходи в поглядах на етіологію депресивних розладів, їх діагностику і лікування. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Вип. 28. С. 202–211.

7. Шевченко О.В. Особливий психофізіологічний стан жінки як обов'язкова ознака суб'єкта злочину, передбаченого ст. 117 КК України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2014. № 6. С. 98–107.

8. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 463 с.

9. Психосоціальний добробут матері та дитини. Факти для життя / UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/dobrobut.pdf> (дата звернення: 04.04.2019).

10. Павленко Т.А. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2011. Вип. 17. С. 157–164.

11. Лазарев А.П. Розслідування дітовбивств: правові, процесуальні та організаційні проблеми. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. 2009. Вип. 9. С. 151–155.

12. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва : Эксмо, 2019. 352 с.

13. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний poradnik. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

14. Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 20 с.

15. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 04.04.2019).

16. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.04.94 р. № 1 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-94> (дата звернення: 04.04.2019).

17. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.22.03 р. № 2. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 04.04.2019).

В статье представлен ретроспективный обзор существования особого подхода в привлечении к уголовной ответственности женщин-детоубийц. Проанализированы отдельные аспекты современной обусловленности наличия привилегированного состава преступления в УК Украины – «Умышленное убийство матерью своего новорожденного ребенка» и предоставлены рекомендации относительно применения действующей нормы, а также необходимости внесения соответствующих законодательных изменений.

Ключевые слова: детоубийство, беременность, роды, роженица, особое психофизиологическое состояние, новорожденный ребенок.

The historical and modern bases of special privileged rule in criminal legislation concerning murder of newborn baby by its mother existing are considered. Some recommendations for the Article 117 (Criminal Code of Ukraine) amendments are given.

Key words: infanticide, pregnancy, childbirth, special psychophysiological state, infant.

